

УДК [930.85+72.03+7.03] (477) “192/193”: 930.2

Наталя КОВПАНЕНКО

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-ХУДОЖНЬОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ В 1917–1920-ті РОКИ

У статті вивчається стан досліджень історико-художньої спадщини в Україні (1917–1920-ті роки), їхні напрями і праці провідних учених.

Ключові слова: Україна, історико-художня спадщина, пам'ятки.

Цілеспрямоване вивчення пам'яток старовини й мистецтва в Україні розпочалося в другій половині ХІХ–на початку ХХ століття. В добу національно-визвольних змагань 1917–1920-тих років, в умовах відродження української державності, питання охорони й дослідження вітчизняного культурного надбання – пам'яток архітектури й пов'язаних із ними творів мистецтва, набули особливої гостроти. Навколо цієї справи об'єднали зусилля провідні науковці Києва, Харкова й інших міст.

У вересні 1918 року було засновано Секцію мистецтв Українського наукового товариства, яка за задумом мала стати загальноукраїнською мистецтвознавчою інституцією, спроможною зорганізувати систематичні дослідження пам'яток вітчизняної художньої культури і згуртувати науковців із різних теренів. Участь у роботі секції взяли Дмитро Антонович, Микола Біляшівський, Сергій Гіляров, Всеволод Зуммер, Микола Макаренко, Вадим Модзалевський, Григорій Павлуцький, Данило Щербаківський, Федір Ернст, Антон Середа й інші фахівці. Головним завданням члени Секції вважали «гуртування молоді, збирання бібліографії з історії українського мистецтва, видання архівних матеріалів...», а також підготовку капітального видання пам'яток «Monumenta artis Ukraine»¹. Опрацюванням і популяризацією пам'яток української історико-художньої спадщини займалися і члени Товариства студіювання мистецтв, утвореного у травні 1917 року в Києві за ініціативою Сергія Гілярова і Федора Ернста. Для підготовки національних кадрів у галузі художньої культури в 1917 році було засновано Українську державну академію мистецтв і перший спеціалізований вищий навчальний заклад, який готував фахівців-пам'ятокзнавців – Київський археологічний інститут (проіснував до 1924 року). У 1918 році, окрім давніше створених відділів археології і археографії, тут було відкрито третє відділення – історії мистецтв, де викладали відомі мистецтвознавці Дмитро Айналов, Федір Шміт, Данило Щербаківський.

Проблемами національного надбання держава опікувалася вже в 1917–1918 роках, за Української Центральної Ради й Української Народної

¹ Ернст, Ф. Протоколи засідань Українського наукового товариства / Ф. Ернст // Збірник секції мистецтв [УНТ]. Кн. I. – К., 1921. – С. 154.

Республіки, коли було висунуто програмні завдання реєстрації історико-культурних об'єктів і організації їхнього планомірного й систематичного наукового дослідження. Кінцевим результатом цих робіт мало стати упорядкування генерального каталогу пам'яток України². Праця з виявлення, фіксації, опису пам'яток, в тому числі старовинного зодчества й мистецтва, як неодмінної умови їхньої охорони й збереження, стала одним з основних напрямів діяльності перших спеціалізованих органів України – Центрального Комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва (ЦКОПСІМ) та відділу музеїв і охорони пам'яток старовини й мистецтва генерального секретарства освітніх справ. До їхнього складу увійшли історики, археологи, мистецтвознавці, зокрема, дійсними членами ЦКОПСІМ, заснованого в Києві у травні 1917 року, стали Микола Біляшівський (голова ради комітету), Вадим Модзалевський, Григорій Павлуцький, Микола Петров, брати Данило й Вадим Щербаківські, Федір Ернст, Всеволод Зуммер.

Таку ж діяльність проводили й відповідні органи на територіях, підконтрольних радянській владі, а саме – Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМІС), заснований 1919 року в Харкові, а також губкописи. Наприклад, план роботи архітектурно-монументальної секції Харківського губкопису, яку очолив мистецтвознавець Стефан Таранушенко, серед іншого, передбачав реєстрацію і наукове опрацювання «всіх старовинних церковних та цивільних пам'яток архітектури Харкова та губернії й нерозривно з ними пов'язаних пам'яток живопису»³. «На архітектурній секції, – вказувалось далі, – лежить обов'язок провести та прищепити в свідомості широких мас розуміння величезної цінності для нас і величезного значення для майбутніх поколінь художньої творчості в галузі архітектури і монументального живопису»⁴. У лютому 1920 року у звіті секції зазначалось, що її співробітники успішно здійснювали обстеження і облік пам'яток цивільної архітектури Харкова. В їхньому полі зору перебували й надгробні пам'ятники. Та нестача коштів і фахівців у штаті цих органів не дозволяла широко розгорнути заплановані роботи.

У складних політичних і воєнних обставинах 1917–1922 років основні зусилля пам'яткоохоронців і громадськості, діячів науки й культури спрямовувались не так на виявлення і вивчення старожитностей, як на їхнє фізичне збереження, запобігання руйнуванню, нищенню і вивезенню за кордон. Багато визначних архітектурних пам'яток Києва було пошкоджено внаслідок артилерійського обстрілу міста більшовицькими військами в січні 1918 року. Було розпочато обстеження і опис цих об'єктів, який здійснювали члени спеціальної

² *Нестуля, О.* Визвольні змагання українського народу і охорона пам'яток культури (1917–1920 рр.) / *О. Нестуля.* – Полтава, 1993. – С. 83.

³ *Кот, С.* Первый на Украине (К образованию Всеукраинского комитета охраны памятников искусства и старины) / *С. И. Кот* // Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики. – К., 1991. – С. 265.

⁴ Цит. за вид.: Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР. Ч. 1. – К., 1989. – С. 63.

комісії ЦКОПСІМ Федір Ернст, Василь Кричевський, Данило Щербаківський і представники громадських товариств⁵.

У період національно-визвольних змагань було втрачено численні культурні цінності, особливо постраждали поміщицькі садиби, палаци й церковні споруди. Разом з тим уперше започатковано загальну реєстрацію, запроваджено засади систематичного обліку й опрацювання історико-культурних об'єктів, зокрема, пам'яток зодчества України, які, за словами Стефана Таранушенка, надавали «українському народові право на почесне місце в світовому мистецтві»⁶.

У 1920-ті роки, за доби українізації, відбулося піднесення краєзнавчого і пам'яткоохоронного руху, активізація історичної і мистецтвознавчої думки, розширення досліджень культурно-художньої спадщини. У музеях, академічних і мистецьких вищих навчальних закладах більшу увагу відводили історії вітчизняної художньої культури з акцентом на краєзнавчому і міждисциплінарному аспектах досліджень. Спеціалізовані установи Києва, Полтави, Одеси, Кам'янка-Подільського, Харкова випускали наукові записки, бюлетені, збірники, де серед іншого висвітлювались питання розвитку культури окремих регіонів.

Від початку 1920-тих років студіювання вітчизняної культурної спадщини, в тому числі архітектурно-мистецької, здійснювали відповідні комісії і науково-дослідні кафедри Української академії наук. Одним із перших академіків УАН став археолог, мистецтвознавець, етнограф Микола Біляшівський (1919), який очолив кафедру археології УАН. Невтомну діяльність з організації наукових студій мистецької старовини України розгорнули академіки Федір Шміт і Олекса Новицький. Так, Федір Шміт у 1921–1923 роках очолював Софійську комісію, а також кафедру всевітнього мистецтва і кабінет мистецтв. Обраний у 1921 році головою Археологічної комісії, він відіграв визначну роль в заснуванні Всеукраїнського археологічного комітету, розробив проект статуту, до завдань якого входили всебічний науковий опис, вивчення і оприлюднення пам'яток мистецтва. Олекса Новицький у 1922–1933 роках очолював кафедру мистецтвознавства й історії українського мистецтва, Софійську комісію (з 1923 року), Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК), кабінет українського мистецтва, комісію з дослідження художніх цінностей, вилучених із церков⁷.

У центрі уваги науковців перебували визначні пам'ятки середньовічної художньої культури і передусім головна святиня України – Софійський собор у Києві, – дослідження якої розпочалися ще 1918 року, однак їхнє розгортання гальмували фінансові проблеми. Для всебічного комплексного вивчення собору на засіданні Археологічного комітету 5 лютого 1921 року на пропозицію Іполита Моргілевського була утворена згадана Софійська комісія, що почала роботу влітку того ж року⁸. До її складу в різний час входили Григорій Павлуцький,

⁵ Ернст, Ф. Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г. / Ф. Эрнст. – К., 1918. – 19 с.

⁶ Охорона, використання та пропаганда пам'яток..., *op. cit.*, с. 63.

⁷ Історія Академії наук Української РСР. – Т. 2. – К., 1982. – С. 391.

⁸ Нестуля, О., *op. cit.*, с.104.

Микола Макаренко, Олександр Грушевський, Володимир Пархоменко, Іполит Моргілевський, Валерія Козловська, Данило Щербаківський, Федір Ернст, Юрій Красицький, Йосип Гермайзе, Юхим Михайлів. Під керівництвом професора Моргілевського здійснювались ретельні обміри пам'ятки, зондування кладки стін, склепінь і прибудов, пошуки архівних джерел. Але, на жаль, через нестачу коштів уже наступного 1922 року роботи в соборі було припинено, а штати комісії скорочено. Натурним дослідженням пам'ятки певною мірою перешкоджала діяльність нещодавно відродженої автокефальної української церкви, що обрала Софію своїм головним храмом⁹. До планів роботи комісії входило вивчення низки інших монументальних пам'яток, зокрема, собору Михайлівського Золотоверхого монастиря, Кирилівської церкви, були накреслені заходи щодо їх реставрації.

1923 року Софійська комісія відновила діяльність у таких основних напрямках: дослідження історії будівництва і сучасного стану собору, вивчення мозаїк і фресок, опрацювання бібліотеки й архіву, проведення розкопок, популяризація пам'яток, підготовка фундаментальної монографії про Софійський собор тощо¹⁰. Однак через фінансову скруту досліджувались лише окремі питання. У 1927–1928 роках реставратори Микола Касперович і Дмитро Кіплік, живописець Михайло Бойчук провели розчистку живопису. Спеціальна підкомісія, до складу якої ввійшов російський історик мистецтва і реставратор Микола Сичов, вивчала вівтарні мозаїки храму¹¹.

Помітний внесок в опрацювання пам'яток вітчизняної історико-художньої спадщини зробили краєзнавча й етнографічна комісії, а також комісії порайонного дослідження України, що існували при історичній секції Всеукраїнської академії наук (ВУАН), яку очолював Михайло Грушевський. До складу окремих комісій входили й мистецтвознавці. Зокрема, активними членами комісії з вивчення історії Києва і Правобережжя були Федір Ернст, Михайло Істомін, Микола Макаренко. В етнографічній – працювали Микола Біляшівський, Данило Щербаківський. Пам'ятками старовинної церковної архітектури цікавилися члени місцевих наукових товариств, що діяли при ВУАН, а також співробітники кабінету українського мистецтва.

У 1920-ті роки чимало науковців України вивчали різні види декоративно-ужиткового мистецтва, готуючи до друку багатотомне видання «Українське народне мистецтво». Ще в попередні десятиліття було ініційовано дослідження вітчизняної нерухомої спадщини – пам'яток сакральної архітектури і монументального живопису, створених за часів Давньої Русі (збереглись передусім у Києві й Чернігові) та козацько-гетьманської доби. Особлива увага, як і раніше, була зосереджена на зразках дерев'яного церковного зодчества як витворах української народної творчості.

⁹ Афанасьев, В. Федор Иванович Шмит / В. А. Афанасьев. – К., 1994. – С. 92.

¹⁰ Нестуля, О. *op. cit.*, с. 105.

¹¹ Новицький, О. Звіт за діяльність Софійської комісії ВУАН / О. Новицький // Вісті Всеукраїнської Академії Наук. – 1929. – № 5-6. – С. 27–32.

Значний внесок в опрацювання давньоруської художньої спадщини Києва належить фундатору харківської школи мистецтвознавства академікові Федору Івановичу Шміту (1877–1937). В його узагальнювальній праці «Мистецтво старої Руси-України» (Харків, 1919) на широкому історичному тлі охарактеризовані найвідоміші пам'ятки художньої культури стародавньої Русі, що віддзеркалюють основні етапи її розвитку (архітектура, мозаїки і фрески Софійського собору, Кирилівської церкви, Михайлівського Золотоверхого собору в Києві, різноманітні твори декоративного різьблення, декоративно-ужиткового мистецтва тощо), окреслені головні риси давньоруського зодчества. У статтях початку 1920-тих років «Про видання св. Софії», «Про дослідження і вивчення пам'яток давньоруського зодчества» Федір Шміт наголосив на потребі поглибленого опрацювання храму, подав детальний план його комплексного вивчення, а також порушив низку нагальних питань стосовно збереження і дослідження середньовічної мистецької спадщини України загалом¹². Оцінивши здобутки російських науковців у дослідженні давньоруських пам'яток за перші післяреволюційні роки¹³ як такі, що уможливили створення нової наукової історії давньоруського мистецтва, учений зазначив: «однак, як писати історію давньоруського мистецтва без першої глави – ... про пам'ятки київські?»¹⁴. Після свого від'їзду до Ленінграда, працюючи директором Державного інституту історії мистецтв, Федір Шміт продовжив вивчення художньої спадщини Давньої Русі й, зокрема, монументального малярства Софійського собору, церкви Спаса на Берестові, Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської лаври, організовуючи для цього спеціальні експедиції¹⁵.

У статтях архітектора й історика архітектури Іполита Владиславовича Моргілевського (1889–1942) вперше підсумовано дослідження особливостей архітектури Софії Київської. Зокрема, в публікації «Собор Софії в світлі нових спостережень»¹⁶ він виклав свої міркування про первісний образ храму і місце

¹² Шміт, Ф. Про видання св. Софії // Збірник секції мистецтв [УНТ]. – С. 103–111; *Його жс.* Об исследовании и изучении памятников древнерусского зодчества // Наука на Украине. – 1922. – № 3. – С. 125–145.

¹³ У травні 1918 року при Музейному відділі Наркомпросу було створено Всеросійську комісію з реставрації пам'яток мистецтва під керівництвом академіка Ігоря Грабаря. У 1920–1927 роках проведено 15 науково-художніх експедицій, під час яких на території Росії з-під пізніших нашарувань відкрито невідомі твори монументального живопису XII–XV ст., що докорінно змінили погляди вчених на розвиток російського середньовічного живопису, а також саму методику мистецтвознавчих опрацювань старовинних пам'яток. В Україні ж лише 1932 року було утворено Всеукраїнську художньо-реставраційну та репродукційну майстерню при Всеукраїнському музейному містечку, а 1938-го – Державну науково-дослідну реставраційну майстерню (див.: Фурман, Р. Збереження творів монументального мистецтва в культових спорудах: історія і сучасність / Р. Фурман // Історико-культурна спадщина України: проблеми дослідження та збереження. – К., 1998. – С. 343–348.)

¹⁴ Шміт, Ф., *op. cit.*, с. 143.

¹⁵ Нестуля, О., *op. cit.*, с. 183.

¹⁶ Моргілевський, І. Собор Софії в світлі нових спостережень / І. Моргілевський // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. – К., 1926. – Т. XXII. – С. 81–108.

давньоруського зодчества в контексті світового архітектурного процесу¹⁷. У 1923–1929 роках Іполит Моргілевський очолював експедицію Наркомату освіти України, що обстежувала інші пам'ятки давньоукраїнської архітектури, вивчав собори й церкви Києва, Канева, Переяслава, Чернігова, в тому числі Успенську церкву Єлецького монастиря.

Пам'ятки архітектури, монументального живопису, кам'яного різьблення Х–ХІІІ століть досліджував археолог, історик мистецтва Микола Омелянович Макаренко (1877–1938). Восени 1925 року у складі робочої групи, створеної при секції мистецтв ВУАК з реєстрації визначних пам'яток мистецтва України, разом із Костем Мощенком він укладав списки об'єктів Полтавської області, у 1927 році – входив до складу спеціальної комісії з організації охорони і збереження Києво-Печерської лаври. Наукові дослідження Макаренка охоплювали зразки мистецької творчості давніх слов'ян, пам'ятки архітектури і монументального малярства Київської Русі, твори кам'яного різьблення Х–ХІІІ століть, пам'ятки мистецтва ХVІ–ХVІІІ століть переважно Лівобережної України. Завдяки його роботам до наукового обігу було запроваджено новий, цінний матеріал, визначено його місце у вітчизняному історико-художньому процесі. Так, упродовж багатьох років науковець досліджував руїни унікальної давньоруської пам'ятки – так званої Юрієвої божниці в Острі на Чернігівщині. Аналізуючи залишки фресок, які на той час ще зберігалися на стінах споруди, вчений подав не тільки іконографічний опис зображень, а й звернув увагу на композицію, колір, форму, виявив суто мистецьку, естетичну цінність давнього живопису¹⁸. У датуванні цієї і інших пам'яток Микола Макаренко спирався не лише на дані літописних джерел, але й на аналіз художнього стилю твору, залучаючи широке коло аналогій з іншими творами малярства, скульптури, книжкової мініатюри. Низку змістовних праць науковець присвятив найдавнішій мурованій споруді Давньої Русі – Спасо-Преображенському собору в Чернігові¹⁹. Влітку-восени 1923 року спеціальна експедиція під керівництвом Макаренка і Моргілевського здійснила перші масштабні архітектурно-археологічні дослідження пам'ятки, під час яких було відкрито унікальний фрагмент давньоруського фрескового розпису ХІ століття із зображенням св. Теклі (не зберігся). Микола Макаренко атрибутував розпис і на основі аналізу його художніх і технічних особливостей зарахував пам'ятку до найвизначніших творів середньовічного мистецтва²⁰. Результати вивчення архітектури чернігівських пам'яток – Спасо-Преображенського собору,

¹⁷ *Асєєв, Ю.* Собори наших душ. 3. Справа професора І. Моргілевського / *Ю. Асєєв* // Пам'ятки України. – 1990. – № 1. – С.42.

¹⁸ *Макаренко, М.* Старгородська «божниця» та її малювання / *М. Макаренко* // Чернігів та Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. – К., 1928. – С. 205-222.

¹⁹ *Макаренко, М.* Досліди над Чернігівським Спасом: Коротке звітження / *М. Макаренко* // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – К., 1924. – Кн. 3. – С. 240–244; *Його ж.* Біля Чернігівського Спаса (Археологічні досліди року 1923) // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. – К., 1928. – С. 184–196; *Його ж.* Чернігівський Спас // Записки історико-філологічного відділу Української Академії наук. – Кн. ХХ. – К., 1928. – С. 1–80.

²⁰ *Макаренко, М.* Найдавніша стінопись княжої України // Україна. – 1924. – Кн.1-2. – С. 7–13.

Успенської церкви Єлецького монастиря – Іполит Моргілевський висвітлив у двох розвідках, уміщених у збірнику «Чернігів і Північне лівобережжя»²¹.

У праці «Скульптура і різьбярство Київської Русі передмонгольських часів», присвяченій тоді ще мало вивченим зразкам середньовічної пластики Києва й Чернігова, Микола Макаренко на основі зібраного фактологічного матеріалу простежив історичну еволюцію мистецької творчості слов'ян від дохристиянських часів до доби давньоруської держави²². Окрім всебічної характеристики окремих творів, науковець визначив головні завдання мистецтвознавства в галузі опрацювання давнього мистецтва України, наголосив на важливості пошуку й вивчення нових пам'яток вітчизняної художньої культури. Грунтовні пам'яткознавчі студії вченого, присвячені Спаському собору, Юр'євій божниці, скульптурі й різьбярству Київської Русі, за досконалістю мистецтвознавчого аналізу дотепер вважаються зразковими²³.

Окрім згаданих учених, наприкінці 1910-тих–у 1920-ті роки видатні давньоруські храми Києва і їхнє мистецьке оздоблення студіювали, зокрема, історики й мистецтвознавці Олекса Новицький, Всеволод Зуммер (надрукував змістовні статті про Юр'єву божницю в Острі й Кирилівську церкву в Києві)²⁴, а також російські історики мистецтва Дмитро Айналов і Олексій Некрасов.

Непересічну роботу з виявлення і дослідження архітектурно-мистецької спадщини України козацько-гетьманської доби на теренах Харківщини, Полтавщини, Волині, Поділля, Київщини і Києва провели історики мистецтва і пам'яткоохоронці Стефан Таранушенко, Данило Щербаківський, Федір Ернст. Стефан Андрійович Таранушенко (1889–1976) – вихованець Харківського університету, учень Федора Шміта – зібрав величезний фактологічний матеріал про історико-художню спадщину Лівобережної України і насамперед старовинну культуру Слобожанщини. Під час його експедицій було виявлено, зафіксовано й описано численні пам'ятки архітектури регіону – храмової і житлової, твори монументального живопису й іконопису, іконостасного

²¹ Моргілевський, І. Успенська церква Єлецького монастиря в Чернігові // Чернігів і Північне лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К., 1928; *Його ж.*: Спасо-Преображенський собор у Чернігові за новими дослідженнями // *Ibidem*, с. 173–183.

²² Макаренко, М. Скульптура і різьбярство Київської Русі перед монгольських часів / Микола Макаренко // Київські збірники історії та археології, побуту й мистецтва. – К., 1930. – Т. 1. – С. 27–96.

²³ Пуцко, В. Микола Макаренко у створенні наукової бази історії українського мистецтва / В. Г. Пуцко // Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми і перспективи: Тези доп. та повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Роменського краєзнавчого музею. Листопад, 1990 р. – Суми ; Ромни, 1990. – С. 44.

²⁴ Новицький, О. Спроби реконструкції початкового вигляду Київської Софії / О. П. Новицький // Записки ВУАК. – 1932. – Т. 1. – С. 247–260; Зуммер, В. Юр'єва божниця / В. І. Зуммер // Записки історико-філологічного відділу Української Академії наук. – К., 1927. – Кн. XV. – С. 31–43; *Його ж.* Кирилівський заповідник // Всесвіт. – 1929. – № 8; Докладніше див.: Ковпаненко, Н. Зуммер Всеволод Михайлович / Наталія Ковпаненко // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: Біографічний довідник. Ч. 1. – К., 2005. – С. 226–231.

мистецтва, переважну частину яких сьогодні втрачено²⁵. Характеристику пам'яток українського настінного малярства Стефан Таранушенко подав у начерку-вступі до своїх етюдів про мистецтво Слобожанщини XVII–XVIII століть²⁶. Особливу увагу науковець приділив церковній дерев'яній архітектурі. За підрахунками історика Сергія Білоконя, в середині 1920-тих років Стефан Таранушенко всебічно дослідив понад 60 храмів: зробив обміри, креслення, фотофіксацію, виявив мистецькі речі в інтер'єрах споруд, вивчив історію будівництва, ремонтів, реставрації церков за рукописними і друкowanими джерелами. Влітку 1928 року він ретельно обстежив уславлену пам'ятку національної архітектури XVIII століття – дерев'яний собор у Новомосковську (нині – Дніпропетровська обл.)²⁷.

Величезний внесок у збереження і вивчення скарбів української культури зробив Данило Михайлович Щербаківський (1887–1927). Він збирав і опрацьовував переважно пам'ятки народної творчості й декоративного мистецтва, водночас будучи глибоким знавцем дерев'яної церковної архітектури. Помітне місце в історіографії вітчизняної спадщини займає його праця «Українські дерев'яні церкви. Короткий огляд розробки питання» – ґрунтовне критико-бібліографічне дослідження, де підсумовано певний етап формування поглядів на генезу дерев'яної сакральної архітектури в українській науці²⁸. Учений усебічно проаналізував пам'ятки, охарактеризував основні риси українських дерев'яних споруд, виклав своє бачення щодо подальшого дослідження теми. У середині 1920-тих років Данило Щербаківський вивчав історико-архітектурні пам'ятки Києва²⁹, особливості архітектури й зодчества міст Поділля і Волині. Влітку 1926 року він узяв участь в експедиції з дослідження пам'яток старовинного мистецтва на Правобережжі, під час якої здійснив описи й фотофіксацію низки визначних об'єктів сакрального зодчества й мистецтва³⁰.

Дотепер не втратили наукового значення численні праці Федора Людвиговича Ернста (1892–1942), який студіював історико-художню

²⁵ Таранушенко, С. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / С. А. Таранушенко. – Х., 2011. – 692 с.

²⁶ Таранушенко, С. Мистецтво Слобожанщини XVII–XVIII ст. / С. Таранушенко // Мистецтвознавство. Вип. I. – Х., 1928–1929.

²⁷ Білокін, С. Двадцять роки в житті і діяльності С. Таранушенка / С. І. Білокін // С. А. Таранушенко та проблеми вивчення мистецтва Слобожанщини XVIII–XIX століть: тези доп. та повідомлень науково-теоретичної конф., присвяч. 100-річчю від дня народження Стефана Андрійовича Таранушенка (1889–1976). – Суми, 1989. – С. 7–10; Його ж: Велетень мистецтвознавства. – Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Personalia/Taranushenko.html> ; Таранушенко, С. Дерев'яна монументальна архітектура Лівобережної України: Повна редакція / С. Таранушенко. – Х., 2014. – 864 с.

²⁸ Щербаківський, Д. Українські дерев'яні церкви. Короткий огляд розробки питання // Збірник секції мистецтв [УНТ]. Вип. I. – С. 80–102.

²⁹ Щербаківський, Д. Перший театральний будинок в Києві і його садиба / Д. Щербаківський // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. – К., 1926. – С. 309–334.

³⁰ Щербаківський, Д. Пам'ятки мистецтва на Правобережжі / Д. Щербаківський // Короткі звітання Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 рік. – К., 1927. – С. 195–196, 205–206.

спадщину Лівобережної України і Києва XVII–XVIII століть³¹. У 1928 році він обстежував пам'ятки церковного зодчества на Київщині, Чернігівщині й Полтавщині. У працях ученого вперше чітко сформульовано ідею існування в українській архітектурі «мазепинського» (козацького) стилю. Окрім численних досліджень пам'яток київської архітектури, які він ініціював ще в 1910-ті роки, та меморіальної пластики, результати яких викладені в низці ґрунтовних розвідок³², науковець вивчав твори українського портретного живопису. Разом із Миколою Біляшівським і Данилом Щербаківським Федір Ернст зорганізував перші в Україні великі виставки старовинного живопису – «Український портрет XVII–XX ст.» (1925), «Українське малярство XVII–XX ст.» (1929), написав і опублікував до їх відкриття ґрунтовні каталоги³³. Значну наукову цінність має укладений за його редакцією відомий путівник «Київ» (1930), який поряд з іншими працями вченого є важливим джерелом для ознайомлення з багатьма втраченими об'єктами історико-культурної спадщини міста³⁴.

Серед студій, присвячених історії і пам'яткам Києва, слід згадати розвідки історика Володимира Івановича Щербини (1850–1936), уміщені в збірнику, який підготувала Комісія історії Києва і Правобережжя спільно з науково-дослідною кафедрою історії України з нагоди 50-річчя наукової і літературної діяльності вченого. Серед статей, які висвітлюють окремі аспекти історії міста XVII–початку XIX століть, вирізняються розвідки про минуле Києво-Печерської лаври і її будівель, написані на основі документів, віднайдених автором у лаврському архіві, а також нотатки про старовинні кам'яниці Подолу³⁵.

Вивченням пам'яток українського малярства і прикладного мистецтва, переважно, Києва, у 1920-ті роки займався мистецтвознавець Євген Михайлович Кузьмін (1868/1871–1942). У 1930 році він опублікував працю «Київські надгробки», що привернула увагу до найкращих, але тоді ще мало досліджених зразків творів вітчизняної меморіальної скульптури XVI–XIX століть³⁶.

Отже, в кінці 1910–1920-тих роках було накопичено, опрацьовано і запроваджено до наукового обігу великий фактологічний матеріал про художню спадщину України, виявлено й натурно обстежено численні монументальні пам'ятки. Як відомо, вже з другої половини 1920-тих років у країні посилюється

³¹ Про життя і багатогранну діяльність Федора Ернста див.: Білокінь, С. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст / Сергій Білокінь. – Київ, 2006. – 355 с.

³² Ернст, Ф. Київські архітекти XVIII віку / Ф. Ернст. – К., 1918. – 23 с.; Його ж. Українське мистецтво XVII–XVIII віків. – К., 1919. – 32 с.; Його ж. Надгробок Румянцева-Задунайського в Київській Лаврі // Збірник Секції мистецтв [УНТ]. – С. 112–120; Його ж. Київська архітектура XVIII віку // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. – К., 1926. – С. 125–165 та ін.

³³ Щербаківський, Д. Український портрет: виставка українського портрету. XVII–XX ст. / Д. Щербаківський, Ф. Ернст. – К., 1925. – 61 с.

³⁴ Київ. Провідник / За редакцією Федора Ернста. – К., 1930. – 798 с.

³⁵ Нові студії з історії Києва Володимира Івановича Щербини, чл.-кор. Української академії наук і керівничого над працями комісії історії Києва і Правобережжя. – К., 1926. – 164 с.

³⁶ Кузьмін, Є. Київські надгробки / Є. Кузьмін // Київські збірники історії і археології, побуту і мистецтва. Т. 1. – К., 1931. – С. 151–158.

нігілістичні тенденції у ставленні до історико-культурного надбання і передусім до культових пам'яток, поширювалися вульгарно-соціологічні оцінки значення об'єктів за класовою шкалою. У зв'язку з проведенням широкої антирелігійної кампанії наприкінці десятиліття знімалися з обліку, руйнувалися, а згодом і масово знищувалися пам'ятки сакральної архітектури і пов'язані з ними твори монументального мистецтва. Федір Ернст, Микола Макаренко, Стефан Таранушенко, інші фахівці докладали всіх можливих зусиль для порятунку культурної спадщини. На початку 1930-тих років унаслідок першої хвилі політичних репресій, спрямованих проти наукових кадрів, на довгі десятиріччя були викреслені з наукового життя імена багатьох учених – подвижників, дослідників національної спадщини, чії праці є зразками наукової творчості, унікальними джерелами пізнання назавжди втрачених скарбів національної художньої культури. У січні 1934 року мистецтвознавчі кафедри, комітети й комісії в системі АН УРСР були ліквідовані, після чого основними осередками мистецтвознавчої науки в Україні стали музеї. У другій половині 1930-тих років загальна орієнтація науки про мистецтво в Україні змінилася: фахівці зосередились переважно на проблемах станкового образотворчого мистецтва XIX–XX століть, а також поточного мистецького процесу.

Natalia KOVPANENKO. Research on the Historical-Artistic Heritage of Ukraine, 1917–1920-ies.

The author studies the state of research on the historical and artistic heritage of Ukraine for the years 1917 to 1920-ies, with a focus on the trends and work of leading scholars in the field.

Keywords: Ukraine, historical-artistic heritage, monuments.